İNSANİ SORUMLULUK

Hz. Peygamber, bir gün insan ve toplum için hayatî bir önem taşıyan “sorumluluk” duygusunu ashâbına şu örnekle anlatmıştı:

مَثَلُ الْقَائِمِ عَلَى حُدُودِ اللَّهِ وَالْوَاقِعِ فِيهَا كَمَثَلِ قَوْمٍ اسْتَهَمُوا عَلَى سَفِينَةٍ ، فَأَصَابَ بَعْضُهُمْ أَعْلاَهَا وَبَعْضُهُمْ أَسْفَلَهَا ، فَكَانَ الَّذِينَ فِي أَسْفَلِهَا إِذَا اسْتَقَوْا مِنَ الْمَاءِ مَرُّوا عَلَى مَنْ فَوْقَهُمْ فَقَالُوا لَوْ أَنَّا خَرَقْنَا فِي نَصِيبِنَا خَرْقًا ، وَلَمْ نُؤْذِ مَنْ فَوْقَنَا . فَإِنْ يَتْرُكُوهُمْ وَمَا أَرَادُوا هَلَكُوا جَمِيعًا ، وَإِنْ أَخَذُوا عَلَى أَيْدِيهِمْ نَجَوْا وَنَجَوْا جَمِيعًا

“Allah Teâlâ'nın koymuş olduğu sınırlara uygun yaşayanlar ile bu sınırları ihlâl eden kimselerin durumu, bir gemiye binmiş, gemi içerisindeki yerleri kura ile belirlenmiş iki grup insanın durumuna benzer; Bunlardan bir kısmı geminin alt tarafında, bir kısmı da üst tarafında yolculuk etmeye hak kazanmıştır. Alt kattakiler (su ihtiyaçlarını karşılamak için) üsttekilerin yanına giderler. (Bir süre sonra) '(Sudan) nasibimizi almak için (geminin altından) bir delik açsak da yukarıdakileri rahatsız etmesek' derler. Eğer yukarıda bulunanlar aşağıdakilerin isteklerini yapmalarına izin verirlerse gemidekiler hep birlikte helâk olur. Fakat onlara engel olurlarsa hem onlar hem de kendileri kurtulur.”[1]

Sorumluluk Bilinci:

Allah Resûlü'nün gemi hadisindeki benzetmesiyle insanlara aktardığı “sorumluluk bilinci”, esasında tüm varlıklardan farklı donanıma sahip olarak yaratılan insana has bir duygudur. Zira insanı eşsiz güzellikte yaratan Yüce Allah (cc)[2] ona şeref vermiş ve onu yarattıklarının pek çoğundan üstün kılmış,[3] çeşitli nimetlerle rızıklandırmış, kâinatı onun hizmetine vermiştir.[4]

Yüce Yaratan, diğer canlılardan farklı olarak “akıl” ve “irade” vermek suretiyle insanı, çeşitli kabiliyetlerle donatmış; ona, verdiği kararı uygulayabilme özgürlüğünü sunmuştur. Bütün bunları bahşettikten sonra,

اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَنْ يُتْرَكَ سُدًى

“İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder.”[2] diyerek ona dünya hayatında sorumsuz bırakılmayacağını bildirmiş, kendisine çeşitli görevler yüklemiştir. Koyduğu düzen içinde huzurla yaşaması için ona doğru yolu göstererek[6] bazı sınırlar koymuş, emir ve yasaklar belirlemiştir.

İnsan da göklerin, yerin ve heybetli dağların dahi üstlenmekten çekindiği “emanet”i, yani Allah'a kul olma sorumluluğunu akıllı, irade sahibi, düşünen, gören ve işiten bir

---

[1] Buhârî, Şirket, 6.
[2] Kıyâme, 75/36.

varlık olarak kabul etmiştir.[7] Böylece Allah'a bir anlamda söz vererek sözünü yerine getirmekle yükümlü olan sorumlu bir varlık, yani “mükellef” olmuştur.

Sorumluluk, insan hayatına yön veren, onu amaçsız yaşamaktan kurtaran bir rehberdir. Sadece duyguya dayalı bir iç ses değil, aynı zamanda bir düşünme faaliyeti ve bilinç düzeyidir. Dolayısıyla her ne kadar sorumluluk duygusu insanın fıtratında varsa da bunun körelmesi ya da geliştirilmesi insanın elindedir.

Sorumluluk duygusu gelişmiş kişiler ellerindeki nimetlerle birlikte bazı vazifeleri de yüklendiklerinin, kazandıkları birtakım hakların yanında sorumluluklar taşıdıklarının farkında olur ve bunları ifâ ettikçe huzur ve saadete ererken, yerine getirmedikleri her görev onları derin bir huzursuzluğa sevk eder.

Fıtrat dini olan İslâm, insanı sorumlu bir varlık olarak kabul ederken öncelikle ona yerine getirmesi gereken görevlerin bildirilmesini zorunlu görmüş ve bunun mümkün olmadığı durumlarda insanlardan sorumluluğu kaldırmıştır.

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ

“Her nefis, kazandığına (amellerine) karşılık bir rehindir.”[3] buyurarak kullarına “sorumlu” olduklarını hatırlatan Allah Teâlâ, dinini, beklentilerini, emir ve yasaklarını bildiren bir peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyeceğini bildirmiştir.[9] Çünkü bilgi sorumluluk gerektirir, bilmeyenin sorumluluğu yalnızca kendisine verilen imkânlar ölçüsünde araştırıp öğrenmektir. Bilginin varlığı ise akılla olur.

Bu nedenle, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاَثَةٍ عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ

“Üç grup insandan sorumluluk kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, buluğa erinceye kadar çocuktan ve aklı başına gelinceye kadar delirenden.”[4]

Nebevî ahlâkla yetişen sahâbenin de uygulamalarında bu prensibi gözettiği görülmektedir. Nitekim Hz. Ömer'in halifeliği zamanında Şam'da bir kimse zina ettiğini beyan etmiş ve kendisine bunun haram olduğu bildirilince şaşırmıştı. Bunun üzerine Şam valisi Saîd b. Müseyyeb, Hz. Ömer'e bu adamın durumunu sormak üzere bir mektup gönderdi. Hz. Ömer, “Eğer Allah'ın zinayı haram kıldığını bilerek bu suçu işlemişse ona ceza uygulayın, bilmiyorsa haram olduğunu ona bildirin ve suçunu tekrar ederse onu cezalandırın.” diye cevap vermişti.[11]

Allah Teâlâ'nın akıl ve irade sahibi kullarına yüklediği sorumluluklar ancak onların güçlerinin yettiği kadardır.[12] Hz. Peygamber'in bildirdiği üzere, kullarını en iyi tanıyan ve onların zorluk çekmelerine razı olmayan[13] Yüce Yaratan, unutarak ya da

---

[3] Müddessir, 74/38.
[4] Ebû Dâvûd, Hudûd, 17.

hatayla yaptığı günahlardan dolayı onları sorumlu tutmamış,[14] kalplerinden geçirdikleri kötü düşünceleri fiile dönüştürmedikleri takdirde onları affedeceğini söylemiştir.[15]

Allah Teâlâ, zor durumda kalan kullarına haram olan şeylerden ihtiyaçlarını giderecek miktarda kullanmalarına izin vermiştir.[16] Kullarından söz verip de güç yetiremediği için bu sözü tutamayanı mazur görmüş,[17] ve onlara şu duayı öğretmiştir:

رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَسِينَا اَوْ اَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا اَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

“Ey Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!”[5]

Allah Resûlü de Allah'a iman ve dinin emirlerini yerine getirme hususunda kendisine biat eden Medineli kadınlara güçlerinin yettiği konularda bağlılık yemini etmelerini salık vermiştir.[19]

İstisnai ve zorunlu bazı durumlar hâricinde insan, sorumluluğu sürekli olan bir varlıktır ve onun sorumlulukları kendisini yaratan Rabbinden başlar. İnsanın ilk ve en büyük sorumluluğu Rabbine karşıdır. Allah Teâlâ'nın,

هٰذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنْذَرُوا بِهِ وَلِيَعْلَمُوا اَنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ اُولُوا الْاَلْبَابِ

“*İşte bu Kur'an; kendisiyle uyarılsınlar, Allah'ın ancak tek ilâh olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar diye insanlara (gönderilmiş) bir bildiridir.”*[6] sözleriyle ortaya koyduğu üzere bu sorumluluk, kulun kendisini yaratan Rabbinin varlığını ve birliğini kabul ederek O'na ortak koşmadan inanmasıdır.

İnancının gereği olan yaşam tarzını benimsemesi, Allah Teâlâ'nın koyduğu sınırları koruması, emir ve yasaklarına riayet etmesi; dahası bütün bunları kuru bir mecburiyet duygusuyla değil samimi bir mesuliyet hissiyle, yerine getirmesidir. Rabbini ve O'na olan sorumluluklarını daima hatırında tutması, bu şuurla yaşamasıdır. Bu bilinçle yaşadığı zaman elde edeceği mükâfat ise Allah Resûlü tarafından şu şekilde bildirilmektedir:

Resûlullah bir gün Muâz b. Cebel ile binek üzerinde yolculuk yapmaktaydı. Yol arkadaşına,

---

[5] Bakara, 2/286.
[6] İbrâhîm, 14/52.

»يَا مُعَاذُ أَتَدْرِى مَا حَقُّ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ » . قَالَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ . قَالَ « أَنْ يَعْبُدُوهُ وَلاَ يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا ، أَتَدْرِى مَا حَقُّهُمْ عَلَيْهِ » . قَالَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ . قَالَ « أَنْ لاَ يُعَذِّبَهُمْ«

"Allah'ın kulları üzerindeki hakkı nedir, bilir misin?" diye sordu. Muâz b. Cebel, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." diyerek karşılık verdi. Hz. Peygamber, *"Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, insanların O'na kulluk etmeleri ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmamalarıdır."* buyurdu. Sonra devam etti ve şöyle dedi: *"Bunu yaptıkları takdirde kulların Allah üzerinde hakkı nedir, bilir misin?"* Muâz (ra) yine sözü ona bırakınca Allah Resûlü, *"Allah'ın onlara azap etmemesidir."* buyurdu.[7]

Bir defasında da Cebrail'in (as) bir insan suretinde gelerek sorduğu, "İhsan nedir?" sorusuna Resûlullah'ın verdiği,

أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ

"İhsan, Allah'ı görüyormuşçasına O'na kulluk etmendir. Sen O'nu göremesen de O, seni görmektedir."[8] cevabı, Allah'a olan sorumluluk bilincini yaşatmanın sırrını özetlemektedir. Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle yaşamak, kişinin Allah'tan geldiğinin, O'na ait olduğunun ve nihayetinde O'na döneceğinin farkında olmasıdır.

Ne zaman ve nerede olursa olsun her şeyi gören, duyan ve bilen Allah'ın kendisiyle beraber olduğunu hatırında tutmasıdır. Bu bilinçle hayatına yön vermesi, attığı her adımı bu şuurla atması ve tüm amellerini bu idrakle yapmasıdır. O'nun dilediği gibi bir kul olarak yaşayıp razı olacağı şekilde O'na kavuşmasıdır.

Oldukça geniş olan sorumluluk alanı öncelikle kişinin kendisinden başlar. İnsan, bedeninin ve ruhunun ihtiyacını karşılayarak kendisine gereken özeni göstermekle yükümlüdür. Sevgili Peygamberimiz, ashâbına da gerekli gördüğü durumlarda bu yükümlülüğü hatırlatmıştır.

Nitekim sahâbeden Abdullah b. Amr, Allah'a daha yakın olma arzusuyla her gün oruç tutmaya çalışıyor, gecelerini de namaz kılarak geçiriyordu. Bu hâlinden haberdar olduğunda Allah Resûlü ona şunları söyledi:

يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو بَلَغَنِى أَنَّكَ تَصُومُ النَّهَارَ وَتَقُومُ اللَّيْلَ فَلاَ تَفْعَلْ فَإِنَّ لِجَسَدِكَ عَلَيْكَ حَظًّا وَلِعَيْنِكَ عَلَيْكَ حَظًّا وَإِنَّ لِزَوْجِكَ عَلَيْكَ حَظًّا

"Ey Abdullah b. Amr, duydum ki gündüzleri oruç tutup geceleri namaz kılıyormuşsun. Sakın böyle yapma. Çünkü bedeninin senin üzerinde hakkı vardır, gözlerinin senin üzerinde hakkı vardır ve eşinin de senin üzerinde hakkı vardır."[9]

---

[7] Buhârî, Tevhîd, 1.
[8] Müslim, Îmân, 1.
[9] Müslim, Sıyâm, 193.

Rabbine karşı sorumlu olan insan, O'nun emaneti olan bedenine karşı da sorumludur. Bu nedenle bedenine iyi bakmalı, onun yeme, içme, dinlenme gibi ihtiyaçlarını zamanında görmeli ve sağlığına dikkat etmelidir.

Aynı şekilde mânevî ihtiyaçlarının olduğunu unutmamalı, ruh sağlığını da korumalıdır. Ruh sağlığının temini öncelikle Allah'a ortak koşmadan, tam bir teslimiyetle inanmayı gerektirir. Çünkü gönüller ancak yaratılışının doğasına uygun olan İslâm ile[24] ve Allah'ı anmakla huzur bulur.[25]

Hayatının devamı, kendisinden istenen amelleri yerine getirebilmesi ve zamanı geldiğinde de emanetini sağlıkla teslim edebilmesi, kişinin bedenen ve ruhen sağlıklı bir yaşam sürmesiyle mümkündür. Bunlara özen gösteren kişi, yaşamı için vazgeçilmez olan aklını, dinini, malını ve şerefini koruma sorumluluğunu da yerine getirmiş olur.

Kendine karşı görevlerini yerine getiren insan, diğer sorumlulukları da yüklenmeye hazır hâle gelir.

يَا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا قُوا اَنْفُسَكُمْ وَاَهْل۪يكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ

"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun."[10] âyeti gereği, ailesinin hem bugününü hem de geleceğini düşünmek Müslüman'ın diğer sorumluluk alanını oluşturur. Kişinin en yakın çevresini oluşturan aile, toplumu meydana getiren en küçük birim ve eğitimin başladığı yer olması bakımından da önemlidir.

Sağlıklı ve huzurlu bir toplum ancak böyle bir ortamda yetişen bireylerden ve bu bireylerin oluşturduğu ailelerden meydana gelir. Nitekim Hz. Peygamber,

خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لأَهْلِهِ

"Sizin en hayırlınız ailesine karşı en hayırlı olanınızdır."[11] buyurarak hayırlı bir insan olmanın aileye karşı tutumla alâkalı olduğunu ifade etmiştir.

Sorumluluklar, sahip olunan haklarla ilişkili olduğundan, bu iki kavram birlikte düşünülmeli ve hakların sorumlulukları doğurduğu dikkate alınmalıdır. Zira insanların birbirleri üzerindeki hakları onların karşılıklı sorumluluk alanlarını oluşturmaktadır.

Aile Bireylerine Karşı Sorumluluklar:

Bu durum aile için de geçerlidir. Aile içinde her ferdin belli rolleri ve bu rollere uygun maddî ve mânevî hak ve sorumlulukları vardır.

أَلاَ إِنَّ لَكُمْ عَلَى نِسَائِكُمْ حَقًّا وَلِنِسَائِكُمْ عَلَيْكُمْ حَقًّا

"Sizin hanımlarınız üzerinde hakkınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır."[12] diyerek eşlerin birbirleri üzerinde hakkı olduğunu bildiren Allah Resûlübu

[10] Tahrîm, 66/6.
[11] Tirmizî, Menâkıb, 63

haklara saygı gösterilmesini istemiş, hanımların daha hassas yaratılışta olduğuna dikkat çekerek onlara iyi davranmayı tavsiye etmiştir.

Birbirlerinin ihtiyaçlarını gidermek, mutluluklarını, hüzünlerini paylaşmak, zorlukları birlikte göğüslemek suretiyle her konuda birbirine destek olan eşler, sevgi ve saygı çerçevesinde muhabbet dolu bir aile ortamı oluşturur ve kendileri üzerinde hakkı olan çocuklarını[29] bu nezih ortamda yetiştirirler.

Onların eğitim, barınma, giyim ve yeme-içme gibi maddî ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra onlara güzel ahlâk aşılama,[30] duygusal ve ruhsal destek sunma, dini sevdirme, kulluğu öğretme[31]gibi mânevî sorumluluklar da yüklenirler. Zira dinimizde her ne kadar sorumluluğun bireyselliği esas olsa da, anne ve baba bulûğ çağına ermemiş çocuklarının yaşantısından sorumlu tutulmuştur.

Kişinin sorumluluklarının önemli bir bölümü anne ve babasıyla ilgilidir. Zira kendilerinin her türlü ihtiyacıyla ilgilenerek daima onlara rahat bir hayat sunma gayretinde olan ebeveynler, çocuklarının üzerinde en çok emeği olan insanlardır. Bu nedenledir ki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de kendisine hiçbir şekilde ortak koşulmamasını emrettikten hemen sonra anne babaya iyilik edilmesini istemiştir.[32]

Resûl-i Ekrem'e gelerek iyi muamele görmeyi en çok kimin hak ettiğini soran adama Allah Resûlü

أُمُّكَ ثُمَّ أُمُّكَ ثُمَّ أُمُّكَ ثُمَّ أَبُوكَ ثُمَّ أَدْنَاكَ أَدْنَاكَ

Üç defa, *"Annen."* cevabını vermiş, *"Sonra baban, sonra da (sırasıyla) sana en yakın olanlardır."* diyerek insanın öncelikle anne ve babasına karşı sorumlu olduğunu hatırlatmıştır.[13]

Kişi, kendisini dünyaya getiren, şefkatle besleyip büyüten, nazını çeken ve onu türlü zorluklara katlanarak yetiştiren ebeveynine karşı daima saygılı olmalı, onlara iyi davranmalı, kendilerine değer verdiğini her fırsatta belli etmelidir. Özellikle yaşlanıp ilgiye çok daha muhtaç hâle geldiklerinde kendilerine hassas davranmalı, onları asla incitmemelidir. Allah Teâlâ'nın bu konudaki emri gayet açıktır:

وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا اِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ اَحَدُهُمَا اَوْ
كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا اُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا

"Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine 'öf!' bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle."[14]

Peygamber Efendimiz, Yüce Yaratan'ın rızasının anne babayı hoşnut etmekten geçtiğini bildirmiştir.[35]Evlâdın maddî anlamda da ebeveynini koruması ve onları

---

[12] Tirmizî, Radâ', 11
[13] Müslim, Birr, 2.
[14] İsrâ, 17/23.

kimseye muhtaç etmemesi gerekir. Zira kişi, eşi ve çocuklarına olduğu gibi anne ve babasına bakmakla da yükümlüdür.

كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يُضَيِّعَ مَنْ يَقُوتُ

"Bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi, kişiye günah olarak yeter."[15] sözleriyle müminleri uyaran Rahmet Elçisi, putperest olan annesinin kendisini görmek isteğiyle yanına geldiğini söyleyen Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'ya onunla ilgilenmesi gerektiğini bildirerek farklı din ya da inançlara mensup olmalarının anne babaya olan bu sorumluluğu düşürmeyeceğine dikkat çekmiştir.[37]

Allah Teâlâ, akrabalık bağlarının canlı tutulmasına özen gösterilmesini istemiş, pek çok âyette bu konunun önemine işaret etmiştir.[38] Öyle ki akrabalık ilişkilerini devam ettirenle ilişkilerini sürdüreceğini, onları ihmal edenle de ilişkisini keseceğini,[39] ayrıca dünya ve âhirette kendisini cezalandıracağını bildirmiştir.[40]

Akrabalık ilişkilerine özen göstermesiyle bilinen[41] Hz. Peygamber de sıla-i rahîmin gereği üzerinde önemle durmuş,[42] bu ilişkileri canlı tutmanın aile içinde sevginin artıp malın çoğalmasına ve ömrün bereketlenmesine vesile olduğunu ifade etmiştir.[43] İnsanlığın bu güzide rehberi,

يَدُ الْمُعْطِى الْعُلْيَا وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ أُمَّكَ وَأَبَاكَ وَأُخْتَكَ وَأَخَاكَ ثُمَّ أَدْنَاكَ أَدْنَاكَ

"Veren el üstündür. Vermeye, geçimini sağlamakla yükümlü olduğun kimselerden başla. Annene, babana, kız ve erkek kardeşlerine yardım et, sonra yakınlık durumuna göre devam et." buyurmuştur.[16]

Böylece mânevî paylaşımların yanı sıra maddî yardımlarda da akrabalara öncelik verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Nitekim kişinin işlediği suçun diyetini verme ya da öldüğünde borçlarını ödeme sorumluluğu onun en yakınları olan akrabalarına aittir.

İnsanın sorumlu olduğu alanlardan biri de içinde yaşadığı toplumdur.

اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ

"Müminler ancak kardeştirler."[17] âyetiyle ifade edildiği üzere toplum, insanın en geniş ailesidir. Bu ailede yaşayan insanın toplumun tüm bireylerine karşı ayrı ayrı sorumlulukları vardır. Kan bağı olan kişilerin ardından insan, her an yanı başında hazır bulunan komşularına karşı sorumludur. Zira kişinin sevincinin de üzüntüsünün de ilk şahitleri olan komşular aynı zamanda bir sıkıntı ya da ihtiyaç hâlinde varılacak ilk kapılardır.

Allah Resûlü,

لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ لاَ يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ

---

[15] Ebû Dâvûd, Zekât, 45.
[16] Nesâî, Zekât, 51.
[17] Hucurât, 49/10.

“Komşusunun, şerrinden emin olmadığı kimse cennete giremez.”[18] uyarısıyla, herkese olduğu gibi Müslüman'ın en yakınındaki komşularına güven vermesinin önemine işaret etmiştir. Zira sevgi ve saygıya dayalı bir ilişkinin temini için güven şarttır. Bu güveni sağladıktan sonra, bir ihtiyacı olup olmadığını sorarak hatta hayatın acı tatlı anlarını birlikte paylaşarak komşuluk ilişkilerini yaşatmak gerekir.

ما يؤمن من بات شبعان وجاره طاو إلى جنبه

“Yanı başındaki komşusu açken tok yatan kimse, iman etmemiştir.”[19] diyen Allah Resûlü, Müslümanlara komşuyu gözetme sorumluluğunu yüklerken, *“Kim Allah'a ve âhiret gününe iman ederse komşusuna iyilik etsin!”* [48] buyurarak bu önemli vazifenin imanın gereklerinden olduğunu hatırlatmıştır.

Hatta Cenâb-ı Hakk'ın bu konudaki hassasiyetini ifade etmek üzere,

مَا زَالَ يُوصِينِي جِبْرِيلُ بِالْجَارِ حَتَّى ظَنَنْتُ أَنَّهُ سَيُوَرِّثُهُ

“Cebrail bana komşu hakkına saygı göstermeyi o kadar çok tavsiye etti ki komşunun komşuya mirasçı kılınacağını zannettim.”[20] buyurmuştur.

En yakınından en uzağına bütün komşularıyla iyi ilişkiler kurmakla görevli olan bireyler, toplumun zayıf kesimini oluşturan yetimler, öksüzler, kimsesizler ve muhtaç durumda olanların yeme içme, barınma gibi fiziksel ihtiyaçlarını karşılamak; eğitim imkânları sağlamak ve psikolojik destek sunmak suretiyle onları topluma kazandırmakla yükümlüdür. Zira bu kişiler toplum için birer emanet olduğundan özenle korunmaya ve bakılmaya muhtaçtır.

Kur'ân-ı Kerîm'de öksüz ve yetimlerin hakkına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmış, onların mallarını haksız yere almak yasaklanmış[50] ve böyle davrananlara ağır cezalar öngörülmüştür.[51] Nitekim Allah Resûlü de henüz reşit olmamış yetimlerin mallarının korunup gözetilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[52]

Öksüz ve yetimlerin mallarını yemenin helâk edici şeylerden olduğunu bildiren Resûlullah,[53] şefkate en çok ihtiyacı olan bu yavruların başını okşayana dokunduğu saç teli sayısınca iyilik yazıldığını müjdelemiş ve bu şekilde yetimlere iyilik yapanlarla kendisinin cennette yan yana bulunacağını bildirmiştir.[54]

Böylece Sevgili Peygamberimiz, gönülleri yaralı bu kimselere eksikliğini duydukları sevgi ve merhamet gibi duygularla yaklaşmak gerektiğini vurgulamıştır.

Öksüz ve yetimleri gözetmenin yanı sıra toplumdaki diğer ihtiyaç sahipleri de unutulmamalıdır.[55]Nitekim Allah Teâlâ, mallarda muhtaç ve yoksul durumda olanlar için hak olduğunu[56] bildirerek, muhtaç durumda olanlara yapılan harcamanın, bir anlamda onlara kendi haklarını iade etmek olduğunu ifade etmiştir.

---

[18] Müslim, Îmân, 73.
[19] İbn Ebû Şeybe, Musannef, Îmân ve rü’yâ, 6.
[20] Buhârî, Edeb, 28.

Ayrıca muhtaç kimselerin yardımına koşmak, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a karşı sorumluluk bilinci içerisinde yaşayan müminlerin özellikleri arasında sayılmıştır.[57] Allah'a karşı sorumluluk bilinci en fazla olan Resûlullah,[58] peygamber olmadan önce olduğu gibi[59] sonrasında da topluma karşı sorumluluklarını en güzel şekilde yerine getiren bir örnek olmuştur.

Müslüman kardeşinin ihtiyacını karşılayan ve onun yanında olanın mükâfatının Allah tarafından fazlasıyla karşılanacağını bildiren Allah Resûlü,[60] ihtiyaç sahiplerine yardım edenlerin âhirette mükâfatlandırılacağını müjdelemiştir. Ayrıca dul kadınların ve fakirlerin nafakası için çalışan kişinin Allah yolunda savaşan mücahid ya da gecelerini ibadetle gündüzlerini oruçla geçiren kimse gibi olduğunu söylemiştir.[61]

Ne kadar sorumluluk sahibi olursa olsun, kişinin bireysel olarak yapabilecekleri sınırlıdır. Toplumsal sorumlulukların tamamını kendi başına yerine getirmesi mümkün değildir. Bu nedenle insanlar toplumsal dayanışma ve işbirliği içerisinde huzurlu bir toplum için birlikte çaba sarf etmelidirler. Allah'ın yeryüzündeki halifesi konumunda olan insanoğlu,[62] Rabbinin kendisine sunduğu hayatı yine O'nun razı olacağı şekilde imar etmek ve yönetmekle görevlidir.

Bu görev gereği toplumu oluşturan her birey, kurulan düzende üzerine düşeni en güzel şekilde yapmak durumundadır. Allah Resûlü, herkesin bulunduğu mevkide görevlerinin olduğunu bildirerek, sorumluluk paylaşımının her düzeyde gerçekleşmesi gerektiğini şu şekilde dile getirmiştir:

كُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ ، فَالإِمَامُ رَاعٍ ، وَهْوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ ، وَالرَّجُلُ فِى أَهْلِهِ رَاعٍ ، وَهْوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ ، وَالْمَرْأَةُ فِى بَيْتِ زَوْجِهَا رَاعِيَةٌ وَهْىَ مَسْئُولَةٌ عَنْ رَعِيَّتِهَا ، وَالْخَادِمُ فِى مَالِ سَيِّدِهِ رَاعٍ ، وَهْوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ

“Hepiniz sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden mesulsünüz. Devlet başkanı bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin beyi bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin hanımı da bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Hizmetçi de efendisinin malı üzerinde bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür.”[21]

Sağlıklı ve huzurlu bir toplumun teşekkülü ancak sorumluluklarının farkında olup bunları yerine getirme çabasında olan bireylerle mümkündür ki, bu sıfatları taşıyan “örnek bir toplum” oluşturmak Müslümanların yükümlülükleri arasındadır.

Nitekim Allah Teâlâ,

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

[21] Buhârî, İstikrâz, 20.

“Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi mutedil bir ümmet kıldık.”[22] buyurmuş ve

كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ

“Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız.”[23] âyetiyle de Müslüman ümmete sorumluluklarını bildirmiştir.

Örnek toplumun oluşması için her iş, bu işe lâyık olan kimseye verilerek adalete riayet edilmeli[66] ve herkes işini iyi yapmalıdır. Hz. Peygamber'in inanmayanlar için aşırı derecede üzüntü duyması[67] ve hayata veda ederken ashâbına, *“(Size dini tam anlamıyla) Tebliğ ettim mi?”* diye ısrarla sorması[68] onun “Allah'ın Elçisi” olarak bu görevindeki hassasiyetini ve sorumluluk şuurunu göstermektedir. Bu bilinçle yaşayarak insanlara örnek olan Peygamberimiz (sav), kendisine verilen görevi hakkıyla yerine getiren kimseleri övmüştür.[69]

İdeal bir toplumun oluşması insanların birlik, beraberlik ve dayanışmanın hâkim kılındığı sağlam bir mânevî yapı içerisinde bulunmalarına bağlıdır. Bu da ancak beşerî ilişkilerin canlı tutulduğu, mânevî değerlerin önemini koruduğu ve “Müslüman” adına yaraşır şekilde, karşılıklı güven esasına dayanan bir toplum oluşturmakla mümkündür.

Allah Resûlü'nün misafiri ağırlamak,[70] iyi ve güzel söz söylemek,[71] komşuya ikramda bulunmak[72] gibi sıradan görünen birtakım fiillerin imanın gereği olduğunu bildirmesinin amacı, toplumsal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde devamını sağlamaktır.

Bu doğrultuda affetmek,[73] kimse için kin beslememek,[74] küskünleri barıştırmak,[75] hediyeleşmek[76] gibi insanlar arasında sevgi ve beraberliği artıracak davranışlar teşvik eden Resûlullah, Müslümanların kıskançlık, dargınlık, birbirine sırt çevirme gibi birliği bozacak her türlü davranıştan uzak kalarak kardeş olmalarını istemiştir.[77]

Zira İslâm toplumunu oluşturan üyelerin bir binanın taşları gibi sıkı sıkıya bağlı olması gerektiğini ifade eden[78] Allah Resûlü, Müslümanları şöyle tasvir etmektedir:

مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى

“Müminler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer.”[24]

Bu inanca sahip olan Müslüman bir yandan kendi hayatını düzenlerken bir yandan da çevresinde olup bitenleri takip eder. İyi ya da kötü, yaşanan her olaydan toplumun

[22] Bakara, 2/143.
[23] Âl-i İmrân, 3/110.
[24] Müslim, Birr, 66.

tamamının etkileneceğini bilir. Bu yüzden kendisinin iyiliği kadar toplumun da iyiliğini düşünür, kendi mutluluğu için çalıştığı kadar etrafındakiler için de çalışır.

Hz. Peygamber'in gemi benzetmesindeki uyarısını hatırlayarak bencilliğinden sıyrılır ve gördüğü eksiklikleri gidermeye, yanlışları düzeltmeye çalışır. Zira inanan kimse çevresindeki olumsuzluklar karşısında duyarsız kalamaz. İnsanı yaratan, dolayısıyla onun hataya olan meylini en iyi bilen Allah Teâlâ, iyiliği emredip kötülüğe engel olma sorumluluğu üzerinde ısrarla durmuş,[80] geçmiş ümmetlerin bu sorumluluğu yerine getirmediklerinden dolayı helâk olduklarını belirterek[81] Müslümanlara şu tavsiyede bulunmuştur:

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun." [82]

Allah Resûlü de bu konuda titiz davranmış ve şöyle buyurmuştur:

مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَذَلِكَ أَضْعَفُ الإِيمَانِ

"Sizden herhangi biriniz bir kötülük görürse onu hemen eliyle değiştirsin. Buna gücü yetmiyorsa diliyle değiştirsin, ona da gücü yetmiyorsa kalbiyle tavır koysun. Bu ise, en azından yapılması gerekendir."[25]

İşte bütün bunlar, kişinin sorumluluk alanının ne kadar geniş olduğunu göstermekte, yanlış olana müdahale etmenin de insanın yükümlülükleri arasında bulunduğunu bildirmektedir.

Bireyin Rabbinden başlayarak kendisine, aile ve akrabasına, topluma karşı genişleyen sorumluluk halkası diğer canlılar ve içinde yaşadığı cansız çevre ile tamamlanır. İnsan, çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için emrine verilen hayvanlara karşı merhametli olmalıdır. Hayvanlarla ilişkilerde, hangi amaç için kullanılırsa kullanılsın onları ürkütmemek ve onlara eziyet etmemek temel ilkedir.

Hz. Peygamber'in, bir köpeğe su vermesinden dolayı günahkâr bir kimsenin Allah'ın affına mazhar olacağını söylemesi,[84] bir kediyi hapsederek ölene dek aç bırakan kişinin ise cehenneme gireceğini bildirmesi bu prensibin gereğidir.[85]

Hayvanlara iyi davranmayı teşvik eden Resûlullah,

اتَّقُوا اللَّهَ فِى هَذِهِ الْبَهَائِمِ الْمُعْجَمَةِ فَارْكَبُوهَا وَكُلُوهَا صَالِحَةً

"Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah'tan korkunuz. Onlara (binmeye) elverişli hâllerinde bininiz ve onları (yenmeye) elverişli hâllerinde yiyiniz."[26] buyurmuş,

---

[25] Müslim, Îmân, 78.
[26] Ebû Dâvûd, Cihâd, 44.

onların doğasına aykırı şekilde kullanılmasını[87] ve sırf eğlenme maksadıyla hedef yapılmasını da yasaklamıştır.[88]

Kendisine,

يَا رَسُولَ اللَّهِ وَإِنَّ لَنَا فِى الْبَهَائِمِ لأَجْرًا

"Yâ Resûlallah, hayvanlara iyilik etmede de bizim için ecir var mı?" şeklinde yöneltilen soruya,

فِى كُلِّ ذَاتِ كَبِدٍ رَطْبَةٍ أَجْرٌ

"Her canlıya iyilik için ecir vardır."[27] diye cevap vererek tüm canlılara karşı merhametli davranma sorumluluğunu hatırlatmıştır.

Sorumluluğun diğer yönünü insanın içinde yaşadığı tabiata karşı görevleri oluşturur. Bitkiler, hayvanlar ve diğer canlılarla ortak yaşam alanı olan tabiatta mevcut dengeyi korumak da insanın yükümlülükleri arasındadır. Nitekim Allah Teâlâ, söz konusu dengeyi korumak konusunda insanları uyarmaktadır:

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ﴿7﴾ اَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ ﴿8﴾

"O (Allah) göğü yükseltti ve dengeyi koydu. Sakın dengeyi bozmayın."[28]

Bunun için insan, kendisi kadar diğer canlıların, hatta sonraki nesillerin de kullanma hakkı olan tabiatın kaynaklarını ölçülü kullanmak durumundadır. Bu doğrultuda Allah Resûlü akan bir nehirden abdest alırken dahi israf edilmemesini tavsiye etmiştir.[91] Medine'yi "Harem bölge" (sit alanı) ilân ederek burada avlanmayı ve ağaç kesmeyi yasaklamış,[92] ashâbını ağaç dikmeye teşvik etmiştir.[93]

Ayrıca çevrenin temiz tutulmasına büyük önem vermiş, özellikle canlıların yaşam kaynağı olan su kaynaklarının kirletilmemesi gerektiğini vurgulayarak insanın çevresine karşı sorumlulukları üzerinde durmuştur.[94]

Sorumluluk bilincine sahip olan bir mümin, diğer insanlardan farklı olarak, yukarıda bahsedilen tüm görevleri ifa ettiği takdirde vicdanen rahatlamanın yanı sıra, Rabbinin rızasına erişeceğini; aksi hâlde ise huzursuzluğun yanı sıra ihmallerinin dünyevî ve uhrevî neticelerine katlanmak zorunda olduğunu bilir.

İnanan insan, inancının gereğini yerine getirmekle ve günü geldiğinde hesap vermekle yükümlü olduğunun bilincindedir. Zira her sorumluluk hesap vermeyi gerektirir. Her insan günü geldiğinde yükümlülüklerini hakkıyla yerine getirip getirmediğinden sorgulanacak, bunun karşılığında mükâfat veya cezayla karşılaşacaktır.

Çünkü Allah Teâlâ'nın,

اَحَسِبَ النَّاسُ اَنْ يُتْرَكُوا اَنْ يَقُولُوا اٰمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ

---

[27] Buhârî, Mezâlim, 23.
[28] Rahmân, 55/7-8.

"İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece 'İman ettik.' demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılar?"[29] âyetinde bildirdiği üzere Müslüman olmak şehâdet getirmekten ibaret değildir. "Müslüman" adını taşımak, dinin gerektirdiği yükümlülüklerin bilincinde olmak suretiyle dille söyleneni kalbe yerleştirmeyi ve bu doğrultuda yaşamayı gerektirir.

---

[29] Ankebût, 29/2.